

ДЕМОКРАЦИЯ И ДОНОСНИЦИ (ПО ДАННИ ОТ ДРЕВНА АТИНА)

Сте́ла Моне́ва

DEMOCRACY AND INFORMERS (FOLLOWING THE EXAMPLE OF HELLENISTIC ATHENS)

Stela Moneva

Abstract: *In the present paper, on the basis of source material, the reasons for the appearance of informers/sycophants in democratic Athens are scrutinized. Several topics are discussed: tale-bearing as sorrowful occupation of young and poor Athenian citizens who were paid to press charges; hiring of sycophants for payment; the presence of sycophants among the Athenian artists and magistrates. It is proved that the specific character of some of the legal proceedings allowed persons who did not have citizen rights like women, slaves and metics to inform as well. On the background of such data, an attempt is made to demonstrate the mixed social composition of all those who blackmailed and who were part of the shortcomings of the Athenian democratic model.*

Key words: *ancient Hellas, ancient Athens, ancient democracy, tale-bearing, sycophants, social composition.*

Подобна тема не е особено предпочитана както за привържениците на атинската демокрация, така и за проучвателите на демокрацията въобще. Негативизмът заложен в нея, я прави малко привлекателна и вероятно поради това не са много специализираните изследвания за атинските доносници/сикофанти [Reinach, S. 1906; Girard, P. 1907; Crawley, L. W. A. 1970; Lofberg, O. 1979; Harvey, D. 1990; Кудрявцева, Т. В. 2007]. Интересен подход се вижда във френската наука, където сикофанцията/доносничеството се разглежда като основа за корупцията в атинската политическа система [Doganis, C. 2007, passim]. В някои случаи за тези клеветници се говори епизодично във връзка с проявите им в съдебната система [Mossé, C., 1962, p. 270; Mossé, C., 1973, p. 82] или по повод на някои конкретни процедури и съдебни дела [Поздеева, И. В. 1961, с. 81; Grawley, L. W. A. 1970, pp. 77–94; Маринович, Л. П. 2001, с. 78–79; Кудрявцева, Т. В. 2008, с. 188–200]. При решаването на този въпрос трябва да се отчита, че не само всяко специално проучване, но и инцидентно изказаните мнения могат да събудят интерес. Далеч не всички данни обаче са разгледани подробно от изследователите. Това засяга, на първо място, времето на поява на сикофанцията и на второ – кръга от лица, които практикуват този нередостен занаят. Стремещът в настоящата разработка

е по такива свидетелства от античната писмена традиция да се разшири представата за доносничеството като част от неуспехите в модела на атинската демокрация.

Един от ключовете за изследване на това явление се крие в търсене на началото му и в причините за неговото възникване. Съгласно традицията Солон дал „*право на всеки да се обръща към съда за проявена несправедливост*“ (τό ἐξεῖναι τῷ βουλομένῳ τιμωρεῖν ὑπὲρ τῶν ἀδικομένων) [Arist. Athen. Pol. IX, 1]. Плутарх, разсъждавайки за Хелиеята, потвърждава, че голяма част от важните дела попадала в този съд, наред с правото на апелация [Plut. Sol., XVIII, 2–3]. Самите атиняни възприемали инициативата τοῦ βουλομένου в съдопро-изводството като една от най-характерните черти на тяхната демокрация, още повече, че и постановленията на Народното събрание също се инициирали от „*желаещите*“¹. Обвинителите в съда често подчертавали важната роля на предприемчивите граждани в атинското общество [Lyc. I, 6]. Ораторите Хиперид и Демостен определят инициативата като най-добра и демократична [Hyper. IV, 11; Dem. XXI, 45]. Платон, който не е привърженик на демокрацията, все пак има предвид институт на „обществените обвинители“ аналогичен на съществуващия в демократична Атина [Plato Legg., 768a, 856b–c]. Ликург издига инициативата на доброволните обвинители до една от трите основи, на които почива атинската държавност (наред със законите и съдебната система) [Lycurg. I, 4]. Такива обвинители вършат важна обществена работа, изпълняват своя дълг на патриоти и граждани, смятат и други оратори [Andoc. IV, 1]. След тези данни от традицията е правилно да се подчертае, че в древна Атина, за да се възбуди дело, е била необходима частната инициатива.

Първоначално инициатор на обвинението можел да бъде самият потърпевш или негов роднина. Вече в класическа Атина „*желаещият*“ (τοῦ βουλομένου) се проявявал най-често като обвинител по държавните искиове – γραφαί. Вносител на иска можел да бъде пълнолетен гражданин, който не е ограничен или лишен от гражданските си права (ἄτιμος)². Най-разпространеният вариант на обвинение по инициатива на частно лице е свързан с възбуждането на държавен процес в интерес на целия народ. Такъв род искиове се подавали обикновено срещу видни обществени дейци – стратежи или оратори – или с надежда за голяма материална изгода. Така внасянето на ἀλογραφή – жалба на владеее от частно лице на принадлежащо на държавата имущество (например конфискувано) – завършвало в случай на успех за жалбоподателя с получаване на част от конфискуваната собственост. Ако съдът признавал за справедлив φάσις – донос за нарушаване финансовите интереси на държавата (контрабанда, злоупотреби в търговията с хляб и др.), ищецът можел

---

¹ С ролята на тази инициатива за развитието на народовластието са съгласни редица съвременни изследователи [Bonner, R. J. 1933, p. 31; Cloché, P. 1951, p. 5; Crawley, L. W. A. 1970, p. 80, 87; Lofberg, O. 1979, p. 1; Ostwald, M. 1987, p. 15, 80; Harvey, D. 1990, p. 103; Bleicken, J. 1991, s. 21].

² За вариантите на обвинението по частна инициатива вж. Bonner, R. J., Smith, G. 1930–1938, Vol. I, p. 173; Osborne, R. 1985, p. 48–49; Кудрявцев, Т. В. 2008, с. 184–188.

да разчита на половината от стойността на конфискуваното имущество. Ако следваме оратора Хиперид, именно тези два вида процеси (апографе и фасис) са типичен пример за дейността на професионалните доносници [Hyper. IV, 33–36].

Може да се твърди, че в практиката на класическа Атина правото тоῦ βουλομένου като че ли способства за политическата активност на гражданите, но заедно с това води след себе си тяхното прекалено усърдие. В осигурения от закона достъп на всеки желаещ да излезе в качеството си на обвинител се криело изкушението за злоупотреба: при това далеч не всеки атинянин се ръководел от общественото благо, много от тях преследвали собствени интереси [Doganis, C. 2007, p. 65–123]. Така примерно в средата на V в. пр. Хр. се ражда антигероят на атинската съдебна система – сикофантът – професионален доносник и шантажист [Кудрявцева, Т. В. 2008, с.130, 188]. Причината за появата на доносничеството се вижда в стремежа към материална изгода, която получавали в определен род процеси побеждаващите обвинители.

Доносничеството като обществено явление, появата на професионални и даже наследствени шантажисти без съмнение са свързани с времето след Гръко-персийските войни и реформите на Ефиалт, когато се утвърждава властта на Хелиеята, засилва се значението на този народен съд [Mossé, C. 1973, p. 82; Hansen, M. H. 1975, passim; Lofberg, O. 1979, p. 7; Christ, M. R. 1998, p. 49], а разцветът на сикофантството се пада на следващия, IV в. пр. Хр. Във всеки случай Аристофан твърди, че в старите добри времена, когато ветераните от Маратон били млади и силни, те не се занимавали с доноси [Aristoph. Vesp., 1097].

Античните автори описват сикофантите и тяхната дейност, без да пестят разнообразни епитети³. Да се даде едно конкретно определение за самия термин „сикофант“ е трудна задача⁴. В широк смисъл думата обозначава всяко недобросъвестно, лукаво или коварно поведение на обвинителите и на тези, които им помагат [Isocr. XVIII, 55–56; Dem. LI, 16]. Сикофантите не са заинтересовани да установят истината или да възтържествува справедливостта. Тях ги движат користните сметки, парите – това ги стимулира към действие. В изследването на Д. Харвей се изброяват 34 примера от античната традиция за това как сикофантите за пари „уреждали“ делото [Harvey, D. 1990, p. 111]. Лъжовният образ на доносниците присъства постоянно в съдебните речи [Aeschin. II, 5, 39; Dem., XVIII, 95; LVIII, 30–31]. Най-голямото зло в сикофантията било това, че се давала възможност на безсрамен негодник да напада и преследва в нищо невиновни граждани, защото от такива хора можело най-много да се спечели [Lys. VII, 1; XXV, 3].

По-нататък изглежда важно да се обърне внимание на лицата, които се занимават с доносничество. Работата в такава насока на Доганис слага под един знаменател сикофантите, определяйки ги основно, но и справедливо като „аферисти“,

³ За сложността да се избере някакво конкретно определение вж. Harvey, D. 1990, pp. 106–107.

⁴ Вж. също Girard, P. 1907, pp. 143–163; Doganis, C. 2007, p. 37–63; Монева, С. 2017, с. 339–345.

„спекуланти“, „кучета на демоса“ [Doganis, C. 2007, p. 125–198]. Изложението на авторката би спечелило повече от хладния анализъм, отколкото от оценъчното отрицателство. Всъщност изясняването на въпроса за социалния състав на доносниците изглежда значително по-сложен.

В комедиите на Аристофан обвинителят нерядко е представен в образа на дързък млад човек [Aristoph. Acharn., 713–718; Vesp., 685–690]. В „Птиците“ конкретно звучи: „...млад мъж си, а се занимаваш с доноси...“ [Aristoph. Orn, 1431] (тук и нататък прев. от старогр. Ал. Ничев). Хорът в „Ахарняни“ се оплаква, че старците ги дават под съд за развлечение, забава на момченца оратори [Aristoph. Acharn., 680]. В същата пиеса се изказва пожелание: „...старецът да бъде съден от беззъбия старик/младите – от някой трътлест и бърбурв Алкивиад...“ [Aristoph. Acharn., 716–718]. В акцента върху младостта на доносниците може да се види не толкова конфликтът между поколенията, колкото противопоставянето на моралните ценности: героизмът на „маратонските бойци“ срещу новата модерна реторика, където попада и умелото, но хлъзгаво водене на делата в съда [Christ, M. R. 1998, p. 110].

Не е учудващо, че доносникът в „Птиците“ е представен като бедняк, който влиза на сцената с дрипав плащ [Aristoph. Orn, 1416]. Бедняк и сикофант е наречен и Херефон приятелят на Сократх (πένης – Aristoph., fr. 552). Лизий споменава имената на сикофантите Епиген, Демофант и Клистен, които „от бедняци станали богаташи“ (ἐκ πενήτων πλούσιοι ἐγένοντο) Lys. XXV, 25–26]. До голяма степен страстта на сикофанта да обвинява се подгръва от това, че той е несъстоятелен и се стреми към забогатяване. Както заявява Аристофановият клеветник: „...Ще се завръщам..., след като/с безброй процеси си напълня гушата“ [Aristoph. Orn., 1428–1429].

Може би не е прекалено рисковано да се потърсят доносници и сред други социални групи от населението на атинския полис. В тази връзка от големите процеси през 30-те години на V в. пр. Хр. вниманието привлича делото срещу Фидий (започнато от политическите противници на Перикъл) [Bowra, C. M. 1971, p. 189–190; Фролов, Э. Д. 2004, с. 309–312]. Според изворите Менон един от помощниците на скулптура, подтикнат от враговете на „Олимпиаца“, обявил за желанието си да направи донос и да обвини Фидий в кражба на злато от статуята на богинята Атина Партенос. Както съобщава Плутарх, народът приел доноса [Plut. Per., XXXI, 3; вж. също: Thuc. II, 13, 15]. Сведенията за следващия подобен процес, в който обвиняемият принадлежал към „кръжока на Перикъл“, а това е делото срещу Аспазия, са доста оскъдни. Главно Плутарх съобщава, че комическият поет Хермип обвинил любимата на Перикъл в нечестие и сводничество [Plut. Per., XXXII, 1–3]. Без да се взема под внимание сложността на датировката [подробно вж. Кудрявцева, Т. В. 2008, с. 68–70] или на изразените в науката съмнения за автентичността, особено на процеса срещу Аспазия [Ostwald, M. 1987, p. 195; Dover, K. J. 1976, p. 28], ще се отбележи само, че не е изключено двамата атиняни

да са направили доноси в съда. Погледнато от друг ъгъл, Менон, който твори заедно с прочутия Фидий, и Хермип поетът се виждат като хора, приближени към изкуството, които практикуват доносничество.

От достигналите до нас източници не един път представители на атински магистрати са изобличени като шантажисти сикофанти. Ако вярваме на Есхин, то даже избраните на длъжността „логист“⁵ не се гнусели от подобен род изнудване. Ораторът обвинява Тимарх в това, че в качеството си на логист е нанесъл вреда на държавата и е сикофанствал по отношение на магистрати, които предават отчета си [Aeschin. I, 107]. Показателен е и случаят с Фриних, който бил на високата длъжност „стратег“, проявявал интелигентност, но в същото време за него е известно, че в младите си години се занимавал с доносничество [Thuc., VIII, 25; Lys., XX, 11–12]. В друга реч на Лизий се съобщава за атински посланици, които ораторът разобличава като сикофанти [Lys., XXVII, 1]. Посочените примери са достатъчни, за да илюстрират разпространението на сикофантията сред държавните мъже на Атина.

Има още няколко бележки, които могат да уточнят картината за вездесъщите изнудвачи, които се занимават напълно отдадено със своето дело. На първо място не може да се пропусне съществуващата в атинския полис възможност да се наеме сикофант. Понякога доносникът бил наеман в качеството си на агент от трети лица, за да повдигне контраиск срещу потенциалния ищец. Такъв е случаят с Евктемон, нает от Мидий, за да възбуди обвинение срещу Демостен в дезертство. В тази ситуация сикофантът нямал намерение да доведе делото до съд, а само да хвърли сянка върху оратора, като изложи на общото внимание текста на обвинението пред статуите на епонимите [Dem. XXI, 103]. Ксенофонт разказва още една история за отчаяния Критон, когото измъчили по съдилищата сикофантите. Той последвал съвета на Сократ да си намери човек, който подобно на кучетата, отпъждащи вълците от стадото овце, ще прогонва от него доносниците. Критон намира някой си Архедем⁶, решителен и находчив, но беден, който срещу възнаграждение, разбира се, започва да преследва тези сикофанти, които по-рано досаждали на неговия покровител, с техните методи, така че сега те започнали да плащат на него. След това много от приятелите на Критон започнали да го молят да им отстъпи Архедем за защита от изнудвачите. Според Ксенофонт сикофантът Архедем с удоволствие им вършел услугата [Xen. Mem., II, 9].

На второ място, трябва да се припомним, че доносничеството било свързано с политическите процеси в Атина, като например делата по „жалба на противозаконие“ (ὑραφή παρανόμων или: обвинение в противозаконие). Най-общо казано тази процедура била начин да се блокира нежелан закон [Sinclair, R. K.

⁵ За тях вж. Arist. Athen. Pol. LIV, 2; Монева, С. 2009, с. 262.

⁶ Съществува предположение, че въпросният Архедем е същият този демагог, който излиза с обвинение срещу Ерасинид, един от стратегите победители. Вж. Lofberg, O. 1979, p. 57.

1988, p. 153]. За първия известен процес за прилагането на графе параномон (415 г. пр. Хр.) говори Андокид. Ораторът обяснява: неговият баща (Леогор) бил принуден да подаде такава жалба, защото член на Съвета (Спевсип) го предал на съда основа на донос, направен от роб лидиец. Робът посочил името на Леогор сред присъстващите в дома на своя господар по време на профанациите на Елевзинските мистерии, макар да знаел, че по време на това действие Леогор е спял [**Andoc. I, 17**]. На практика този малък епизод внася нов елемент в анализа на „обществото“ от сикофанти, като добавя участието на роб. Повод за атаката срещу Леогор станало публичното лъжливо заявление на роба лидиец.

Такъв вид процес имало и срещу известния оратор и политик Хиперид (338/7 г. пр. Хр.). Хиперид внася псефизма, която противоречи на законите, но оправдава действията си с битката при Херонея. Според него сражението само е „написало“ предложението му за закон [**Ps.-Plut. Mor., 849a**]. Аристокитон сикофант отправя жалба срещу псефизмата на Хиперид, когато тя вече е минала през Народното събрание (**Luc. I, 36, 4**). В случая е от значение, че Аристокитон е действал като платен доносител на промакедонската групировка в Атина. Същото обединение ползвало услугите на друг платен агент – Теокрин [**Lofberg, O. 1979, p. 51**]. А Аристокитон се очертава като професионален любител да води процеси, доколкото е известно, че два пъти е сикофантствал и срещу оратора Демостен при предаването на отчета му [**Dem. XXV, 37**].

Главен и най-опасен за обвиняемия вид политически процес в Атина бил процесът по исангелия (εἰσαγγελία – в буквален и общ смисъл „обявление“, „донесение“). Най-разпространеното значение на понятието „исангелия“ е публично обвинение в държавно престъпление [подробно вж. **Rhodes, P. J. 1997, p. 103–114**]. Фактически на исангелия и в V, и в IV в. пр. Хр. били подсъдни всички действия, на които се придавало политическо значение [**Bonner, R., Smith, G. 1930, Vol. I, p. 306; Вальченко, В. В. 1975, с. 117, бел. 7**]. Слабо застъпен в литературата е фактът, че доносител по такива дела можел да бъде всеки – свободен или роб, гражданин на полиса или чужденец метек. Подобна ситуация в Атина се създава преди Сицилийската експедиция (415 г. пр. Хр.) по време на Пелопонеската война. За една нощ били изпочупени почти всички херми⁷ в града. В произшествието по думите на Тукидид, се виждало лошо знамение и заедно с това – заговор, насочен към събаряне на демокрацията [**Thuc. VI, 27, 3**]. Започнало съдебно разследване, като била обещана награда за всеки, който можел да назове имената на виновните. Първи се справили със задачата робът Андромах и метекът Тевкър. Те заявили, че преди инцидента компания от млади и пияни атиняни повредила и други светини. В доноса на Тевкър ставало дума конкретно за разрушителите на хермите, като някои от участниците той съобщил поименно [**Thuc. VI, 28, 1; Andoc. I, 11–15**]. По-нататък Андокид пояснява, че третият донос е направен от съпругата на

---

⁷ На бог Хермес били посветени вертикално поставени камъни (херми), които се използвали като пътни ориентири. Посегателството върху тях се приемало за светотатство.

Алкменид – Агариста [**Andoc.** I, 16]. Доносите следвали един след друг, много били арестуваните и хвърлените в затвора. Сложността на това дело е широко отразена в научната литература [напр. **Lewis, D. M.** 1966, pp. 177–191; **Marr, J. R.** 1971, pp. 326–338; **Кудрявцева, Т. В.** 2008, с. 285 и сл.], но това, което не предизвиква съмнение и което не би било пресилено да се подчертае, е пъстрият състав на доносниците. Сред делата за светогатство 415/414 г. пр. Хр. се откроява процесът на Алкивиад. Срещу него бурна дейност развива демагогът Андрокъл, който по твърденията на Плутарх представил няколко роби и метеки, доносничили за участието на Алкивиад в делото по оскверняване на хермите и пародирането на мистериите [**Plut. Alc.** 19, 1; също: **Thuc.** 65, 2; **Andoc.** I, 27]. Изглежда сикофантите са стъпили на „материал“ от предишните доноси на Тевкър и Андромах, което не променя факта, че отново роби и метеки са в качеството на доносници.

В границите на посочените данни заслужава да се отбележи, че редица явления от историята на атинската демокрация оставят противоречиво впечатление. Така например може да се приеме, че нашето понятие „права на човека“ в древна Атина се ограничава и подменя с понятието „право на гражданина“. От една страна, в правото на всеки атински гражданин да бъде доброволен обвинител, да обвинява като частно лице, да възбуди дело за претърпяна обида или да инициира държавен процес в интерес на целия народ се таяли кълновете на недобросъвестността. Привлечени от корисни цели, някои граждани на полиса чрез шантаж, изнудване, лъжи преследвали материалната изгода, като успешно обвинявали в различните по вид съдебни процеси. От друга страна, границите на прилаганите в IV в. пр. Хр. закони били достатъчно размити: не съществували никакви критерии за определяне на закона като „неизгоден“ или „нецелесъобразен“, което давало възможност на определени лица за лукавото му и даже коварно тълкуване. Иницирането на искове по различните по форма съдебни процеси се превърнало до голяма степен в работа на доносниците особено през IV в. пр. Хр. Макар че етикетът „сикофант“ лесно се прикрепял към противника в съда [вж. **Lys.** VII, 1; **Dem.** XVIII, 32; XXIX, 25; XXXVI, 53; **Aeschin.** I, 1] с цел той да бъде опорочен, практиката на сикофантия явно присъства в писмената традиция. Както се отбелязва в съвременната литература, в такъв род инвективи по адрес на сикофантите проличава определена социална позиция на атинските оратори. В частност по мнението на Е. Леви противоречието между бедни и богати имало тенденция да се маскира под противоречието между сикофантите и благодетелите на града [**Levy, E.** 1976, p. 255]

И накрая, кои са доносниците в древна Атина? Характерна особеност на сикофанта е неговата бедност (млади и дръзки атиняни се стремят към забогатяване, обвиняват за пари). Същият белег носи и практиката да се наемат доносници срещу заплащане. Друга група шантажисти се разпознава измежду хората на изкуството и сред атинските магистрати. Спецификата на някои от съдебните процеси позволява да доносничат и лица без граждански права, каквито са жени,

роби и метеки. С увереност може да се обобщи, че социалният състав на тези „злодеи“ се очертава като твърде разнороден. Това е указание за връзката на сикофантията със самите устои на атинското общество. В същото време доносничеството, основано на някои принципиални особености на атинската съдебна система, било в определен смисъл породено от античната демокрация и неизбежно зло, което я съпътствало.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори

1. Преводи на антични автори

Аристофан, Комедии... – Аристофан. Комедии. Превод от старогръцки Ал. Ничев, София, 1985. [Aristofan. Komedii. Prevod ot starogratski Al. Nichev, Sofia, 1985.]

Аристотел, Атинската полития... – Аристотел. Атинската полития. Превод от старогръцки Цв. Папациду, Х. Паницидис. София, 1993. [Aristotel. Atinskata politia. Prevod ot starogratski Tsv. Papatsidu, H. Panitsidis. Sofia, 1993.]

Платон, Закони... – Платон. Закони. Превод от старогръцки Н. Панова, Г. Гочев. София, 2006. [Platon. Zakoni. Prevod ot starogratski N. Panova, G. Gochev. Sofia, 2006.]

Тукидид, История на Пелопонеската война... – Тукидид. История на Пелопонеската война. Превод от старогръцки М. Мирчев. София, 1979. [Tukidid. Istoria na Peloponeskata voyna. Prevod ot starogratski M. Mirchev. Sofia, 1979.]

2. Антични автори

Aeschin., 1: Aeschines, *Contra Timarchum*

Aeschin., 2: Aeschines, *De falsa legatione*

Andoc., 1.: Andocides, *De mysteriis*

Andoc., 4.: Andocides, *Contra Alcibiadem*

Aristoph., Ach.: Aristophanes, *Acharnenses*

Aristoph., Fr.: Aristophanes, *Fragments*

Aristoph., Orn.: Aristophanes, *Ornites*

Aristoph., Vesp.: Aristophanes, *Vespae*

Arist., Athen. Pol.: Aristoteles, *Athenian Politeia*

Dem., Demosthenes: Demosthenis Orationes, *XXI, XXV, XVIII, XXIX, XXXVI, LI, LVIII.*

Hiperid..: Hiperides, *Fragments*

Isocr., 18: Isocrates, *Contra Calimachum*

Lycurg., 1: Lycurgus, *Contra Leocratem*

Lys..: Lysias, Orationes, *VII, XX, XXV, XXVII*

Plato, Legg.: Plato, *Leges*

Plut., Alc.: Plutarchus, *Alcibiades*

Plut., Per.: Plutarchus, *Pericles*

(Pseudo-) Plut., Mor.: (Pseudo-) Plutarchus, *Moralia*

Plut., Sol.: Plutarchus, *Solon*

Thuc..: Thucydides, *Historiae*

Xen., Mem.: Xenophon, *Memorabili*

Публикации

Вальченко, В. В. 1975 – В. В. Вальченко. Исангелия в деле Леократа. – ВДИ, 2, 1975, 116–124. [V. V. Valychenko. Isangeliya v dele Leokrata. – VDI, 2, 1975, 116–124.]

Кудрявцева, Т. В. 2008 – Т. В. Кудрявцева. Народный суд в демократических Афинах. Санкт-Петербург. [T. V. Kudryavtseva. Narodny sud v demokraticeskikh Afinah. Sankt-Peterburg.]

Кудрявцева, Т. В. 2007 – Т. В. Кудрявцева. Сикофанты и Афинская демократия. – ВДИ, 2, 2007, 147–184. [T. V. Kudryavtseva. Sikofanti i Afinskaya demokratiya. – VDI, 2, 2007, 147–184.]

Маринович, Л. П. – Л. П. Маринович. Античная и современная демократия: Новые подходы. Москва. [L. P. Marinovich. Antichnaya i sovremennaya demokratiya: Nove podhod. Moskva.]

Монева, С. 2009 – С. Монева. Атинската демокрация. Практика и институции. В. Търново, 2009. [S. Moneva. Atinskata demokratsia. Praktika i institutsii. V. Tarnovo, 2009.]

Монева, С. 2017 – С. Монева. Сикофантите в древна Атина – възникване и развитие на термина. – В: Societas Classica. Култури и религии на Балканите, в Средиземноморието и Изтока. Т. 9. В. Търново, 2017, 339–345. [S. Moneva. Sikofantite v drevna Atina – vaznikvane i razvitie na termina. – V: Societas Classica. Kulturi i religii na Balkanite, v Sredizemnomoriето i Iztoka. T. 9. V. Tarnovo, 2017, 339–345.]

Поздеева, И. В. 1961 – И. В. Поздеева. Политические судебные процессы в Афинах в 403–400 гг. до н. э. (по речам Лисия). – ВДИ, 4, 1961, 68–84. [I. V. Pozdeeva. Politicheskie sudebne protsessy v Afinah v 403–400 gg. do n. (po recham Lisiya). – VDI, 4, 1961, 68–84.]

Фролов, Э. Д. 2004 – Э. Д. Фролов. Парадоксы истории – парадоксы античности. Санкт-Петербург. [E. D. Frolov. Paradoks istorii – paradoks antichnosti. Sankt-Peterburg.]

Bonner, R. J. 1933 – R. J. Bonner. Aspects of Athenian Democracy. Berkeley–Los Angeles.

Bonner, R. J., Smith, G. 1930–1938 – R. J. Bonner, G. Smith. The Administration of Justice from Homer to Aristotle. Vol. 1–2, Chicago, 1930–1938.

Bleicken, J. 1991 – J. Bleicken. Die athenische Demokratie. Paderborn–München.

Bowra, C. M. 1971 – C. M. Bowra. Periclean Athens. London.

Christ, M. R. 1998 – M. R. Christ. The Litigious Athenian. Baltimore–London.

Cloché, P. 1951 – P. Cloché. La démocratie athénienne. Paris.

Crawley L. W. A. 1970 – L. W. A. Crawley. Γραφή συκοφαντίας. – In: Auckland Classical Essays Presented to E. M. Blaiklock/Ed. By B. F. Harris. Auckland, 1970, 77–94.

Doganis, C. 2007 – C. Doganis. Aux origines de la corruption. Démocratie et délation en Gr ce ancienne. Preses Universitaires de France.

Dover, K. J. 1976 – K. J. Dover. The freedom of the Intellectual in Greek Society. – Vol. 7, Talanta, 1976.

Girard, P. 1907 – P. Girard. Quelques r flexions sur le sens du mot „sycophante“. – Revue des  tudes grecques, 20, 1907, 143–163.

Hansen, M. H. 1975 – M. H. Hansen. Eisangeliya. The Sovereignty of the People’s Court in Athens in the Fourth Century and the Impeachment of Generals and Politicians. Odense Univ. Press.

Harvey, D. 1990 – D. Harvey. The Sycophant and Sycophancy: Vexatious Redefinition? – In: P. Cartledge et al. (eds). Nomos, Essays in Athenian Law, Politics and Society. Cambridge. 1990, 103–121.

Levy, E. 1976 – E. Levy. Athenes devant la défaite de 404. Histoire d'une crise idéologique. Paris.

Lewis, D. M. 1966 – D. M. Lewis. After the Profanation of Mysteries. – In: Ancient Society and Institutions. Studies Presented to V. Ehrenberg. Oxford, 1966, 177–191.

Lofberg O. 1979 – O. Lofberg. Sycophancy in Athens. Chicago. Repr. New York.

Marr, J. L. 1971 – J. L. Marr. Andocides' Part in the Mysteries and Hermae Affaires 415 B. C. – CIQ, Vol. 21, 2, 1971, 326–338.

Mossé, C. 1962 – Cl. Mossé. La fin de la démocratie athénienne. Paris.

Mossé, C. 1973 – Cl. Mossé. Athens in Decline. 404–86 B.C. London–Boston.

Osborne, R. 1985 – R. Osborne. Law in Action in Classical Athens. – JHS, Vol. 105, 1985, 40–58.

Ostwald, M. 1987 – M. Ostwald. From Popular Sovereignty to the Sovereignty of Law. Berkeley–Los Angeles.

Reinach, S. 1906 – S. Reinach. Sycophantes. – Revue des études grecques, 19, 1906, 33–358.

Rhodes, P. J. 1979 – P. J. Rhodes. Εἰσαγγελία in Athens. – JHS, Vol. 99, 1979, 103–114.

Sinclair, R. K. 1988 – R. K. Sinclair. Democracy and Participation in Athens. Cambridge.

Съкращения

ВДИ – Вестник древней истории, Институт всеобщей истории Российской Академии наук. Москва. [Vestnik drevney istorii, Institut vseobshtey istorii Rossiyskoy Akademii nauk. Moskva.]

CIQ – Classical Quarterly, Classical Association of Great Britain. Oxford University Press.

JHS – Journal of Hellenic Studies, Cambridge.